

УДК 801.81: 398.8: 811

СТИЛІСТИЧНО ЗАБАРВЛЕНА ЛЕКСИКА У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ

Ніна Данилюк

*Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки,
кафедра української мови,
вул. Винниченка, 30 а, 43025, м. Луцьк, Україна,
тел. (0332)24-84-12*

Розглянуто праці вчених, присвячені кваліфікації стилістично маркованої лексики, з'ясовано зміст поняття „стилістично забарвлена лексика”, виділено, погруповано й проаналізовано одиниці зі стилістичним значенням книжного та уснорозмовного походження у текстах українських народних пісень різних жанрів.

Ключові слова: стилістично забарвлена лексика, стилістичне значення, народнопісенний текст, книжна лексика, уснорозмовна лексика.

Постановка наукової проблеми та її значення. З'ясування особливостей стилістичного забарвлення народнопісенної лексики так само складне, як і визначення стилістичних ресурсів художнього стилю, оскільки тут взаємодіють найрізноманітніші шари словника національної мови за походженням, використанням та емоційним забарвленням. Однак без визначення специфіки стилістично маркованих одиниць не можна зрозуміти усього багатства мови української усної словесності.

Аналіз досліджень проблеми. Мовні образи українського фольклору привертати увагу вчених XIX – початку XX ст. – М. Максимовича, М. Костомарова, М. Сумцова, Й. Бодяньського, Фр. Міклошича, І. Срезневського, І. Франка, О. Потебні, В. Гнатюка та ін. У XX – на початку XXI ст. стилістично марковані засоби української народної поезії як компонент художньо-авторських текстів розглядали Л. Булаховський, І. Білодід, В. Ващенко, В. Чабаненко, А. Коваль, Л. Мацько, С. Єрмоленко й ін. У стилістичній системі української мови сучасні дослідники виокремлюють категорію народнопісенності, а в лексичному складі – одиниці народнопоетичного походження – фольклоризми (С. Єрмоленко, Л. Мацько, Л. Козловська та ін.). Однак стилістично забарвлена лексика у мові українських народних пісень ще не була предметом комплексних студій, що й зумовило вибір теми нашого дослідження, а потреба вивчення – його актуальність.

Мета нашої статті – окреслити склад і специфіку стилістично маркованих словесних одиниць в українських народнопісенних текстах різних жанрів. Для виконання поставленої мети з'ясовано зміст поняття „стилістично забарвлена лексика”, виділено, погруповано й проаналізовано одиниці зі стилістичним значенням у текстах українських народних пісень.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Аналізуючи стилістично забарвлену лексику, зазначимо, що до її кваліфікації

у сучасній науці ще не вироблено єдиного підходу. Зі стилістичного погляду лексичні одиниці прийнято поділяти на стилістично нейтральні та стилістично забарвлені (І. Чередниченко, А. Коваль, Л. Мацько, С. Єрмоленко, А. Грищенко, О. Пономарів та ін.). Лексику усного мовлення і книжну за функційними стилями виокремлено у підручниках зі стилістики І. Чередниченка (К., 1962) й А. Коваль (К., 1987). В академічній праці „Сучасна українська літературна мова. Стилістика” (К., 1973) учені також дотримуються функційно-стилістичної диференціації (слова наукового викладу, офіційно-ділового, публіцистичного, художньо-белетристичного та усного мовлення), хоч звертають увагу й на одиниці за експресивними, соціально-професійними й територіальними ознаками. У підручнику „Сучасна українська літературна мова” (К., 1997) А. Грищенко виділив стилістично забарвлену лексику, що належить до усного мовлення (слова розмовно-побутового стилю) і писемного мовлення (одиниці офіційно-ділового, публіцистичного та наукового стилів). У праці „Сучасна українська літературна мова” (К., 1997) О. Пономарів виконав стилістичну кваліфікацію за основними функційними стилями, акцентуючи на „словах вужчого стилістичного призначення”, до яких належать книжна, розмовна, просторічна лексика, терміни, професіоналізми, жаргонізми, арготизми, діалектизми. У підручнику „Стилістика української мови” (К., 2005) Л. Мацько схарактеризувала стилістичні якості мовних засобів із функціонально-експресивного та функціонально-стилістичного поглядів.

В енциклопедії „Українська мова” (К., 2007) терміном „стилістично забарвлена лексика” учені не послуговуються, хоч використовують термін „нейтральні стилістичні засоби мови”. У праці розглянуто поділ лексики у стилістично-функційному плані на стилістичні шари за сферами вживання і поширення (загальнонародна – і діалектна, жаргонна, просторічна), за функційно-стильовою належністю (розмовна і книжна (зокрема поетична, ділова, термінологічна)), за емоційно-експресивним забарвленням (нейтральна – емоційна (тобто висока – знижена, експресивна, „позитивна” – „негативна”, пестлива, груба, жартівлива, іронічна, глузлива, фамільярна, лайлива тощо)), за частотністю вживання (активна – пасивна (застарілі слова, новотвори, okazіоналізми)) (автор статті О. Тараненко) [8, с. 203–204]. Можна вважати, що стилістично забарвлена лексика – це та, яка має стилістичне значення. Як сказано в енциклопедії, стилістичним значенням називають „дод.[аткове] значення (один із видів *конотації*) мовної одиниці, яке нашаровується на її предметно-поняттєвий або грамат.[ичний] зміст. У ширшому розумінні С. з. (стилістичне значення. – Н. Д.) об’єднує стильове і власне С. з. Стильове значення вказує на усталене вживання мовних одиниць у певних функц.[іональних] різновидах мови. Власне С. з. існує як компонент заг.[альної] семантики мовної одиниці, як її оцінний, емоц.[ійно]-експресив.[ний] зміст, що виявляється на тлі стилістично нейтр.[альних] мовних засобів... До цього поняття як синонімічні вживаються родові поняття-терміни: стилістичне забарвлення, стилістичний колорит, стилістичний реєстр і под.” (автор статті С. Єрмоленко) [8, с. 434].

За лінгвістичним словником української мови (К., 2001), стилістично забарвлена лексика – це „слова, що несуть на собі відбиток різних функціональних та експресивних стилів” [6, с. 175].

Щтже, з урахуванням думок дослідників, стилістично забарвленою в народнописаних текстах вважатимемо лексику, диференційовану з функційно-експресивного та функційно-стилістичного поглядів, що у своїй семантиці містить стилістичне значення. До першої групи віднесемо усталені засоби образності фольклорного походження: тропи і фігури (постійні епітети, порівняння, метафори, метонімії, синекдохи, гіперболи, семантико-синтаксичний паралелізм, різноманітні повтори тощо), слова, що виникають на основі зіставно-протиставних зв’язків (синоніми, антоніми, омоніми,

пароніми), найменування з емоційно-експресивним забарвленням. До другої групи належатимуть слова уснорозмовного та книжного походження. Оскільки засобам першої групи приділено багато уваги в наших статтях і монографії [2], у цій розвідці звернемо увагу на одиниці другої групи.

Зазначимо, що основу словникового складу народної пісні становить стилістично нейтральна (міжстильова) лексика. Одиниці книжного та уснорозмовного мовлення формують її периферію. Серед книжних засобів виокремлюємо застарілі слова (архаїзми та історизми), а також ті, що зумовлені соціально-економічними й політичними інноваціями.

Лексичні *архаїзми* – застарілі слова (або їхні значення), витіснені з ужитку іншими одиницями. У піснях виділяємо назви: 1) осіб за різними ознаками і частин тіла людини (напр.: *ратай* – орач, *челядь* – молодь (люди), *челядин(а)* – хлопець, чоловік (людина), *жєна (жєна)* – дружина, *рекрут* – новобранець; *перст* – палець, *перс(т)а* – груди): *В чистім полі ратаїї твої, Ратаїї твої все молодії* [ГУ, с. 38]; *Чом немає челядоньки, Як бувало густо?* [ІМ, с. 28]; *Сину мій, Я тебе носила, своїми перстами кормила* [СБГ, 3, с. 146]; 2) тварин та їхніх частин тіла (*зигзця (зєгзця)* – зозуля, *хорт* – собака; *персти* – тулуб): *Коні сідлайте, хортів скликайте* [ГУ, с. 34]; *Золота грива персти покрила* [КОП, с. 291] (тут *персти* – ‘тулуб коня’); 3) населених пунктів та місць зібрання людей (*город* – місто): *Ой везуть сироту-сирітку а в Кам'янець-городець* [СБГ, 1, с. 314]; 4) країн та земель (*Угри* – Угорщина, *Московицина (Москвіцизна)* – Росія): *Бо тепер наш пан з Угор приїхав, А з Угор, з Угор, з угорської землі* [З, с. 104]; *Як поїхав в Москвіцину, Та й там і загинув* [ДЯ, с. 206]; 5) предметів побуту, одягу, прикрас (*ложє* – ліжко, постіль; *жемчуг* – перли): *Ложє ж моє, ложє, хто ж на тебе ляже?* [Б, с. 31]; *Ой там Ганнуса гуляла, жемчуг-намисто порвала* [ПЧ, т. 3, с. 188]; 6) абстрактних понять (*мир* – світ (люди)): *А побив же, побив та пішов же між мир* [ІМ, с. 152]; 7) дій (*ректи* – говорити, *рядити* – готувати, прикрашати): *Добре речеш, батьку* [СБГ, т. 4, с. 10]; *Дівчині русу косу рядять, а козака до гробу провадять* [ПЧ, т. 5, с. 377].

Під час аналізу архаїчних народнопісенних лексем варто пам'ятати, що вони можуть виявляти застарілий зміст, тому для їхнього тлумачення потрібно звертатися насамперед до „Словаря української мови” (К., 1907–1909). Зокрема, у словнику за редакцією Б. Грінченка *челядь* – 1) молодь, молоді люди і дівчата; 2) жінки (дівчата і заміжні); 3) слуги, прислуга, дворові (СБГ, т. 3, с. 450). Натомість у Словнику української мови першими вміщено історичні значення і лише на третій та четвертій позиції знаходяться застарілі, які власне й реалізуються у пісенних текстах: 1) *іст.* населення феодальної вотчини у давньоруській державі; 2) *іст.* дворові люди, панська прислуга; 3) *заст., діал.* молодь; 4) *заст.* жінки, дівчата (СУМ, т. 11, с. 292).

Історизми позначають предмети, явища й поняття, які вийшли з ужитку у зв'язку з соціально-побутовими і суспільно-політичними змінами. У піснях виділяємо назви: 1) одиниць адміністративно-територіального поділу *Цар-город, Волоцизна, Запорожєся* (у значенні ‘Запорізька Січ’), *Гетьманщина* та ін.: *Він поїхав до Цар-города Суди судити, ради радити* [З, с. 61]; *Зруйнували Запорожєся, буде колись треба* [Там само, с. 68]; 2) військових формувань (*дружина, курінь* і под.): *Хвалиться стрілкою перед дружинкою: да нема у дружини такої стріли, як у самого пана Івана* [ПЧ, т. 3, с. 288]; 3) осіб за їх роллю в адміністративній та військовій організації (*князь, гетьман, запорожєць, десятник, стрілець* тощо): *Ой раді б ми вернутися, – гетьман не пускає* [ПЧ, т. 5, с. 1030]; *Лиюв стрілець на війноньку, Процав свою дівчиноньку* [ЙД, с. 78]; 4) військових атрибутів і зброї (*булава, щит, лук, стріли, меч, шабля, пицаль*): *Чи не сором тобі, зяченьку, Що в полі їдеши без лучка* [ВП, с. 237]; *Тогда ж ти мене та постріляєш, яснов шабельков та й порубаєш* [З, с. 92]; 5) грошових одиниць (*золотий, червоний, червінець, карбованець, рубель, срібло,*

дукат, шеляг): *Лічать дівки червонці, А молодіці карбованці* [МВ, с. 53]; *По шелягу молодець* [ІМ, с. 30]; 6) мір ваги, об'єму, розміру (*копа* (50 снопів (у Словарі української мови – 60 снопів) або 50 копійок), *міх* та ін.): *По три копн дівочка* [ІМ, с. 30]; 7) житла, предметів побуту (*терем, світлиця, лава, рубель* та ін.): *Сама панна пошла в садок-теремок, а челядочки – в нову світлоньку* [З, с. 105]; 8) одягу, взуття, головних уборів, тканин, прикрас (*каптан, сап'ян, китайка, коралі*): *За сто золотих коралі на ній* [З, с. 74]; 9) родинної спорідненості (*дівер, шурин, зовиця* та ін.): *Ой як мені діверка братіком назвати* [АМ, с. 159]; *Зовичко-сестричко, поратуй мене, молоденьку* [СБГ, т. 2, с. 178]; 10) осіб за родом діяльності (*шинкар(ка), золотар (золотник), забродчик* та ін.): *Шинкарочко молода, усип меду це й вина* [СБГ, т. 4, с. 495]; *Ой собиралися хлопці-забродчики На торжечок* [ІМ, с. 274] (*забродчики* – ‘робітники, що виловлювали рибу сітями’); 11) людей за громадським статусом (*панотець, пан-господар, пані-господиня, пане-товаришу, панібрат* й ін.): *Ото мені панотець купив* (черевики. – Н.Д.) [СБГ, т. 3, с. 93]; 12) осіб за етнічною належністю (*волох (волошин, волошка), москаль, лях, жид*): *А в дівчини та чорнії брови, як у тії волошки* [СБГ, т. 1, с. 252]; *Не пора, не пора, не пора Москалеві й ляхові служити* [ЙД, с. 123].

С. Смеречинський пояснив значення назв грошових одиниць, відображених в українському фольклорі, які використовували у XIX ст. (*шеляг, шаг, злот (золотий), сороківець, таляр, карбованець, гривня золота (червінець, червоний)*) [9, с. 116]. Знання номіналу цих слів допоможе сучасному мовцеві з'ясувати ціннісні ознаки наведених у піснях реалій, напр.: *Не продавай сестри за пів золотого, А проси червоного* [ІМ, с. 89]; *Ой дає на рік по сто червоних, По сто червоних, по коникові* [З, с. 97]. Однак треба зважати, що народнопоетичний номен нерідко має приблизний зміст, стаючи умовним знаком кількості, а це призводить до синонімізації різних за вартістю грошових одиниць, як-от: *На ні* (господині. – Н.Д.) *панчішки за сороківця, За сороківця, ба й за червінця* [КОП, с. 277]. Інколи поряд стоять синоніми – різні назви того ж поняття: *Та й складімося, Браття, Та й по золотому* (2), *Та й по червоному, Та й купім, браття, золоті човни* [КОП, с. 266] (*золотий = червоний = ‘багато грошей’*).

У текстах нової доби трапляються книжні слова, зумовлені змінами політичного та соціально-економічного ладу. Серед них виділяємо: 1) вислови офіційно-ділового мовлення (канцелярсько-ділового підстилю) на зразок *суддя, писар, прокурор, бумага* (у значенні ‘діловий документ’), *акт, протокол, арешт, сесія, комісія* й под.: *Поїхав майор через три села, Витисав бумагу золотим пером* [ЛЮ, с. 59]; 2) назви з військової справи (*генерал, майор, офіцер, солдат, комісар; мушкет, ружжя, бомба* та ін.): *Берут мене йу салдати, Та нікому виряжати* [ДЯ, с. 277]; 3) сільськогосподарські професіоналізми (*панщина, толока, строкар, бурлака, економ, орендатор, машина* тощо): *Молотила машиночка, Молотила пиениченьку Та начала й жито, Не їдного строкарика Затягнуто вбито* [ЗЗ, с. 373]; 4) виробничі професіоналізми (*завод, баркас, майстер, фабрика* та ін.): – *А твій милий на роботі у сахарному заводі!* [ЗЗ, с. 367]; 5) назви осіб за посадами різного рангу та соціальним становищем (*цар, цісар, пан, кріпак, війт, староста* тощо): *Свого сина в Буковину цісар висилає* [ЗЗ, с. 181]; 6) абстрактну лексику (*битва, ворог, воля, неволя* і под.): *Повернувся я з Сибіру, Єднак нема волі, Хотя же ж я не в кайданах, А завше в неволі* [МВ, с. 373] та ін. Частина таких одиниць має іншомовне походження. Запозиченням і топонімам на позначення іноземних локусів у текстах народних пісень ми присвятили окремі статті (див.: [1; 4]). Спостереження за використанням книжної лексики свідчать про розширення меж фольклорного словника відповідно до потреб часу.

До народнопоетичних текстів постійно входять одиниці *розмовного мовлення*, які піддаються естетичним модифікаціям. Серед них виявлено значну кількість розмовно-

побутових та діалектних засобів. У народнопісенній мові виокремлено акцентуаційно-орфоепічні, фонетичні, словотвірні, граматичні, лексичні, семантичні та фразеологічні діалектизми. У складі лексичних діалектизмів-іменників виділяємо такі тематичні групи назв: 1) осіб за різними ознаками (напр., *газда* (*газдонька*, *газдочка*) – ‘господар’, *газдиня* (*газдинька*, *газдиночка*, *газдичечка*) – ‘господиня’): *Пишов газда й у дорогу, А газдиня дома* [ПРЖ, с. 214]; 2) частин голови (*писок* – ‘губи’, ‘рот’): *Ой ціхо, невістка, не простирай писка* [ПРЖ, с. 102]; 3) рослин (*рожа* (*ружа*) – ‘шипшина’, ‘троянда’): *Ой вирву я з рожі квітку Та й пицу на воду* [КОП, с. 149]; 4) тварин і птахів (*кокошка* – ‘курка’): *Ой у саду, саду Гуляла кокошка, Чорнявая, білявая, Дзюбатая трошки* [ПВ, с. 102]; 5) одягу (або їх частин) і прикрас (*кошуля* – ‘сорочка’, *бинда* – ‘стрічка’): *Шила кошульку з тонкого рубку* [МВ, с. 151]; *Та купили хорошу бинду* [ВП, с. 280]; 6) предметів побуту (*обруси* – ‘скатерті’): *Застилайте столи обруси, Щоб наші віночок не струсив* [ЛУ, с. 80]; 7) продуктів і страв (*студень* (*студенець*) – ‘холодець’): *Зварю тобі студенець* [ПВ, с. 121]; 8) знарядь праці: *гарпуга* – ‘арапник’, ‘нагай’, ‘батіг’): *Ой він бив мене гарпугою Називав мене та й нехлюєю!* [ПРЖ, с. 130] та ін. Лексичні діалектизми-дієслова позначають: 1) дії людини (напр.: *видати* (*видіти*) – ‘бачити’): *– Я всі краї обходив, Твого роду не видав* [ПРЖ, с. 37]; 2) стани людини (*банувати* – ‘журитися’, ‘сумувати’ (за кимось’): *Ой бануєш, мій ненечку, Та й мєш банувати, – Було мене, молоденьку, В чужину не дати* [ПРЖ, с. 41]; 3) дії неістот (*пукати* – ‘розриватися’): *Ой ти, серце, моє серце, з каміння твердого, Чому, серце, не пукаети з жалю великого?* [ПРЖ, с. 292]. Діалектизми-прикметники називають певні (здебільшого якісні) ознаки осіб чи предметів довкілля: 1) ознаки людей (напр., *дзіндзіверна* – ‘молодщовата’): *Ой у нашого Івана дзіндзіверна дівка* [МВ, с. 81]; 2) ознаки натурфактів (*зимний* – ‘холодний’): *Кирниця глибока, І зимна в ній вода* [33, с. 287]. Діалектні прислівники передають ознаки дій, як-от: *барз(о)* (*бардзо*) – ‘дуже’: *Ой наші господар бардзо рад, Що на полі є виноград* [ЛУ, с. 82]; *бийненько* – ‘дуже’: *Да зайняла воли, на росу погнала, За волами йдучи, бийненько плакала* [ПРЖ, с. 141]; *нігда* (*нігди*) – ‘ніколи’: *Невістка свекрусі нігди не догодить* [ПРЖ, с. 102] та ін. Серед слів-діалектизмів – також неповнозначні частини мови: фразові частки з модальним та формотворчим значеннями (*но* – ‘лише’, *нех* – ‘хай’): *Чи всім людям така біда, чи но мені молоденькій?* [ПРЖ, с. 157]; прийменники з просторовим та об’єктним значеннями (*над* – ‘від’, *за* – ‘про’): *Гей, я б до неї привіталась, За родину розпиталась* [ПРЖ, с. 38]; сполучники підрядності (*же* (-с) – ‘що’, *аби-с(ь)* – ‘щоб’): *Ой дам я ти, мій братчику, сивую кобилу, Аби-с казав висипати високу могилу* [ПРЖ, с. 33].

У мові фольклору простежується використання діалектних слів зі стилістичною метою, що свідчить про їхню маркованість. Наприклад, С. Єрмоленко з’ясувала, що співачка Я. Зухи вживала діалектну лексику для підсилення змісту думки, підкреслення жартівливого, розмовного забарвлення, як-от у весільній пісні: *Чом ви, дружки, та не нієте, Чи не хочете, чи не вмієте? Чи язика з паперу? Чи у вас писки з ременю, Боїтеся заснівати, Щоб язика не порвати* [ВП, с. 265] (див.: [7, с. 14–20]). Стилістично виразними стають синоніми літературно нормативних слів, які походять із різних діалектів, у тому самому творі чи його варіантах, напр.: *Ой там на горі Мальовали малярі, Мальовали, рисовали Чорні брови мені* [МВ, с. 374].

Зазначимо, що кількість діалектизмів у пісенних текстах, які побутують у межах добре збереженого діалектного ареалу й на пограниччі, загалом невелика. Так, у досліджуваній волинській звичаєво-обрядовій поезії в текстах 20 пісень зі збірки „Пісні з Волині” (К., 1971), що налічують 1192 слова, ужито лише 50 місцевих слів, більшість яких (33) має фонетичні й орфоепічні відмінності. Проте в одній пісні міститься не більше 3–5 діалектизмів переважно фонетико-евфонічного та морфолого-словотвірного рівнів. Це

свідчить про наддіалектний характер народнопісенної мови.

У піснях вжито *розмовну лексику*, до якої належать слова усного мовлення без спеціального забарвлення, а також одиниці зі знижено-негативною конотацією: просторічні, вульгарні, обценні тощо. *Розмовно-просторічні слова* набувають стилістичного забарвлення (іронічного, жартівливого, фамільярного, зневажливого, лайливого тощо). У піснях це назви: а) осіб та їхніх ознак (*баламут(а), пройдисвіт (зайдисвіт), гультай, роззявляка; задрьопана, безносий, косий, кривоногий* та ін.) напр.: *А в багача одна дівка Та й та роззявляка* [МВ, с. 62]; *Аж вони убогії, У їх ноги кривоногії* [ВП, с. 258]; б) частин тіла людини, голови тощо (*морда, тика, баньки, ручиська, черево* і под.): *Ой як вийде а й на вулицю, Як у свині морда* [МВ, с. 343]; в) дій з негативним оцінним компонентом (*тупотить, прискає, кундосить, волочить, верзе, брешиш, роззявила, скакала, здох, не тарахкай, нажерися* та ін.): *Розсердила невірного, Аж ногами тупотить...Що аж прискає* [ПРЖ, с. 145].

Вульгарна й обценна лексика належить до табуїрованої, тому вона нечастотна в пісенних текстах. Тривалий час в українській лінгвістиці лайливі одиниці не прийнято було досліджувати. На думку Й. Дзензелівського, „сороміцькі та інші чомусь не зовсім „естетичні” слова в переважній більшості є дуже давніми; також лайки всіх рангів – це частина давньої фразеології. Все це мовні факти, і вони поряд з іншими мали б також вивчатися” [5, с. 253]. В усній словесності до табуїованих належать такі найменування: 1) демонономени (назви „нечистої” сили: *чорт, дідько, сатана, біс*) у сталих висловах, напр.: *Тут вона вертілася, Чорт знає, де ділася* [ЛУ, с. 141]; 2) слово *смерть*: *Не смійсь, не смійсь, вражий сину, горе тобі буде: хоритимеш, болітимеш, смерті бажатимеш* [АМ, с. 107]; 3) лайливі слова: а) номени „нечистої сили” (*біс, дідько, чорт, бісів (чортів) син (батько), чортова (нечиста, вража) мати*), людей, які з нею знаються (*відьма*), напр.: – *Оженись, чортів син, помагай тобі біс!* [ДЧ, с. 83]; *Та не сиди з моїм милим, Ой відьмо лукава* [ПК, с. 230]; б) назви хвороб (на позначення людей): *Як же м'ні таку любити, такую коросту* [СП, с. 42]; в) лексеми *дурень (дурак), дурний, пришепелуватий, шельма* й ін.: *Ти думаєш, дурню, що я тебе люблю, А я тебе, дурню, словами голублю* [Б, с. 253]; г) назви тварин (*пес (собака), су(ч)ка, свиня, баран* і под.): *А звечора свою дочку біла (шинкарка. – Н.Д.): – Де ти, суко, віночок згубила?* [ЛУ, с. 51]. Лайливого забарвлення набувають також прокльони, якими зичать комусь лиха, бідності, хвороби або й смерті, напр.: *Бодай тебе сам бог скарав, як ти мені віноця зламав* [ЛУ, с. 339]; *Бодай тебе [під]копала лихая година* [М, с. 205]; *А вона каже: – Нех тебе колька коле* [ЛУ, с. 342].

У досліджуваних текстах народних пісень зафіксовано поодинокі обценні слова, які об'єднують непристойні (нецензурні) слова і вислови. На думку Л. Савицької, обценна лексика охоплює такі основні групи найменувань: 1) „непристойних”, соціально табуїованих частин тіла; 2) процесу здійснення статевого акту; 3) жінки легкої поведінки; 4) фізіологічних функцій організму; 5) „результатів” фізіологічних відправлень [10, с. 18]. Такі назви зрідка трапляються у піснях жартівливого плану або виконуваних в обряді „комора”, однак здебільшого вони зазнають евфемізації з морально-етичних причин. Наприклад, у „сороміцьких” піснях, які записали З. Доленга-Ходаковський, М. Максимович, М. Гоголь, П. Чубинський, Хв. Вовк, І. Франко, М. Гнатюк та ін., зафіксовано поширений ряд евфемізмів на позначення статевих органів: *ступка, вовна, руно, кошулечка, шубка, криниця, трава, ковирза; товкачик, кльоцок, кишка, плуг, ріг, коса* і под.: *Привезли в двір ступу, В ступу товкача, А в хату потихача* [ВП, с. 352]. Однак навіть якщо у творі вжито лексеми *шия, плечі, живіт, коліно, литка, нога* (яких здебільшого уникають), він уже має еротичний підтекст, напр.: *Козаче Васильку, Кути мені намистечко На білу ю шийку* [ЛУ, с. 69]. Сексуального змісту набувають у весільних піснях і

жартівливих приспівках також фаунономени *кіт, рак, бугай, тур, заєць, борсук, вовк, ведмідь, півень* тощо: *Не йди дівчино в поле – Там тебе бугай сколе Довгою тичиною – Не будеш дівчиною* [Б, с. 20]. Символічно-еротичне значення мають у весільних текстах усталені вислови *калину ламати, вишню рубати, ягідки рвати (по ягоди піти), зриби збирати, барвінок топтати, барвінок (руту-м'яту, траву) косити* та ін.: *А наш Іванко – Молодець! Зрубав вишеньку Під корінець. Покотились ягідки По столу – Нашому батеньку На хвалу* [ВП, с. 356]. Табу та евфемізми докладніше розглянуто у нашій статті (див.: [3]).

Висновки та перспективи подальшого дослідження.

Отже, у текстах українських народних пісень помітне місце займає стилістично забарвлена лексика. На тлі стилістично нейтральних одиниць виділяються книжні та уснорозмовні слова. У складі книжної лексики – архаїзми та історизми, що збереглися упродовж віків і мають значення підвищеності, небуденності, а також вислови офіційно-ділового мовлення, військові назви, сільськогосподарські та виробничі професіоналізми тощо, які засвідчують вплив соціально-економічних змін на традиційний патріархальний лад життя селянина. Усне джерело репрезентоване засобами уснорозмовного й діалектного мовлення. Лексичні діалектизми охоплюють багато тематичних груп назв, однак вони становлять лише від 0,1 до 3% словникового складу народної поезії та подекуди можуть виконувати стилістичні функції. У піснях зафіксовано розмовну та розмовно-просторічну лексику з іронічним, жартівливим, зневажливим забарвленням. Вульгарні й обценні слова належать до табуйованих, тому мають низьку частотність і трапляються зазвичай у текстах спеціального призначення. Перспективи дослідження вбачаємо у докладному аналізі усіх груп стилістично забарвлених одиниць та їхньої жанрової специфіки.

1. Данилюк Н. О. Іншомовна лексика в українських народнопісенних текстах / Н. О. Данилюк // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – № 5. – С. 476–480.

2. Данилюк Н. Поетичне слово в українській народній пісні : [монографія] / Ніна Данилюк. – Луцьк, 2010.

3. Данилюк Н. Табу та евфемізми у текстах українських народних пісень / Ніна Данилюк // Tabu językowe i eufemizacja w dialektach słowiańskich / Red. F. Czyzewski, A. Turra – Lublin: UMCS, 2008. – S. 129–139.

4. Данилюк Н. О. Топоніми на позначення іноземних локусів у текстах народних пісень / Н. О. Данилюк // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2011. – № 5. – Ч. 2. – С. 30–35.

5. Дзензелівський Й. О. Дослідження лексики українських говорів (стан і перспективи) / Й. О. Дзензелівський // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. – Т. ССХХІ. Праці філологічної секції. – Львів, 1990. – С. 250–254.

6. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Годор О. Г. [ред. С. Я. Єрмоленко]. – Київ, 2001.

7. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова : [монографія] / С. Я. Єрмоленко. – К., 1987.

8. Українська мова: енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський (голова), О. О. Тараненко (співголова)]. – [3-є вид., зі змінами і доповн.]. – Київ, 2007.

9. Смеречинський С. Нариси з української синтакси у зв'язку з фразеологією та стилістикою / Сергій Смеречинський. – [фотоперед. з вид. 1932 р. і післяслово О. Горбача]. – Мюнхен, 1990.

10. *Ставицька Л.* Українська мова без табу: словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми. Евфемізми. Сексуалізми / Леся Ставицька. – Київ, 2008.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

- АМ – Народные южнорусские песни : издание Амвросия Метлинского / Амвросий Метлинский. – К., 1854.
- Б – Бандурка : Українські сороміцькі пісні / [упоряд. М. Сулима]. – Київ, 2001.
- ВП – Весільні пісні / [упоряд., авт. вступ. ст. М. М. Шубравська]. – Київ, 1988.
- ДЧ – Народні пісні з голосу Дніпрової Чайки та в її записях / [упоряд., авт. вст. ст. та приміт. О. І. Дей та В. Г. Зінчук]. – Київ, 1974.
- ДЯ – Українські народні пісні, наспівані Д. Яворницьким. Пісні та думи з архіву вченого / [упоряд., авт. вст. ст., приміт. та комент. М. М. Олійник-Шубравська]. – Київ, 1990.
- З – Золотослов. Поетичний космос Давньої Русі / [упоряд., авт. передм. та перекл. М. Москаленко]. – Київ, 1988.
- ЗЗ – Закувала зозуленька : антологія української народної творчості. Пісні, прислів'я, загадки, скоромовки / [упоряд., авт. передм. та приміт. Н. С. Шумада]. – К., 1987.
- ЙД – Дзьобко Й. „Чиє то полечко не зоране?“ й інші народні пісні / [ред. Я. Рудницький]. – Вінніпег, 1958.
- ІМ – Народні пісні в записях Івана Манжури / [упоряд., авт. вст. ст. та приміт. Л. С. Каширіна]. – Київ, 1974.
- ІУ – Григор'єв-Наш. Історія України в народних думках та піснях / [ред. та упоряд. ілюстр. А. Демиденко]. – Київ, 1993.
- КОП – Календарно-обрядові пісні / [упоряд., авт. вст. ст. та приміт. О. Ю. Чебанюк]. – Київ, 1987.
- ЛУ – Леся Українка. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – Київ : Наук. думка, 1977. – Т. 9.
- МВ – Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича / [упоряд., авт. передм. і приміт. О. І. Дей]. – Київ, 1983.
- ПВ – Пісні з Волині / [упоряд., авт. приміт. та вст. ст. О. Ф. Ошуркевич]. – К., 1970.
- ПК – Пісні кохання / [упоряд., авт. вст. ст. та приміт. О. І. Дей]. – Київ, 1986.
- ПРЖ – Пісні родинного життя / [упоряд., авт. вст. ст. та приміт. Г. В. Довженок]. – Київ, 1988.
- ПЧ – Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край : Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским / Чубинский П. П. : в 5 т. – СПб., 1872–1878.
- СБГ – Словарь української мови / [збір. ред. журналу „Киевская старина“, упоряд. з додат. влас. матеріалу Б. Грінченко] : у 4 т. – Київ, 1907–1909.
- СУМ – Словник української мови / [ред. кол. І. К. Білодід (голова) та ін.] : в 11 т. – Київ, 1971–1980.

STYLISTICALLY COLOURED LEXIS IN THE TEXTS OF THE UKRAINIAN FOLK SONGS

Nina Danyliuk

*Lesya Ukrainka Eastern European National University in Lutsk,
Ukrainian language department,
30 a, Vynnychenko str., 43025, Lutsk, Ukraine,
tel. (0332)24-84-12*

The article deals with the analysis of the works of scientists devoted to the qualification of the stylistically marked lexis, to the definition of the notion “stylistically marked lexis”, to the selection, description and analysis of the units with the stylistic meanings of bookish or colloquial origins in the texts of the Ukrainian folk songs of various genres.

It has been pointed out that stylistically marked lexis occupies an important place in the texts of folk songs. Bookish and colloquial words are rather prominent against the background of the stylistically neutral words. Among the bookish lexis there are archaic and historic words that have been preserved in the course of time and have a meaning of something extraordinary, unusual. The expressions of the official, matter-of-fact speech, military terms, agricultural and industrial professionalisms which prove the impact of the social economic changes on the traditional way of living of peasants also belong to the bookish units. An oral source of lexis is represented by means of the oral colloquial and dialectal speech. Lexical dialectisms include many topic groups but they comprise only from 0,1 to 3% of the vocabulary of the folk poetry which proves the above-dialectal character of song texts. In the songs there were found colloquial and popular-colloquial words with ironic, humorous, and derogatory colouring. Vulgar and obsessive words belong to the taboo lexis that is why they have a low frequency and are mainly used in special texts. The perspectives of the research we see in a detailed analysis of all the groups of stylistically marked units and their genre specificity.

Key words: stylistically coloured lexis, stylistic meaning, a folk song text, bookish lexis, oral colloquial lexis.